e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

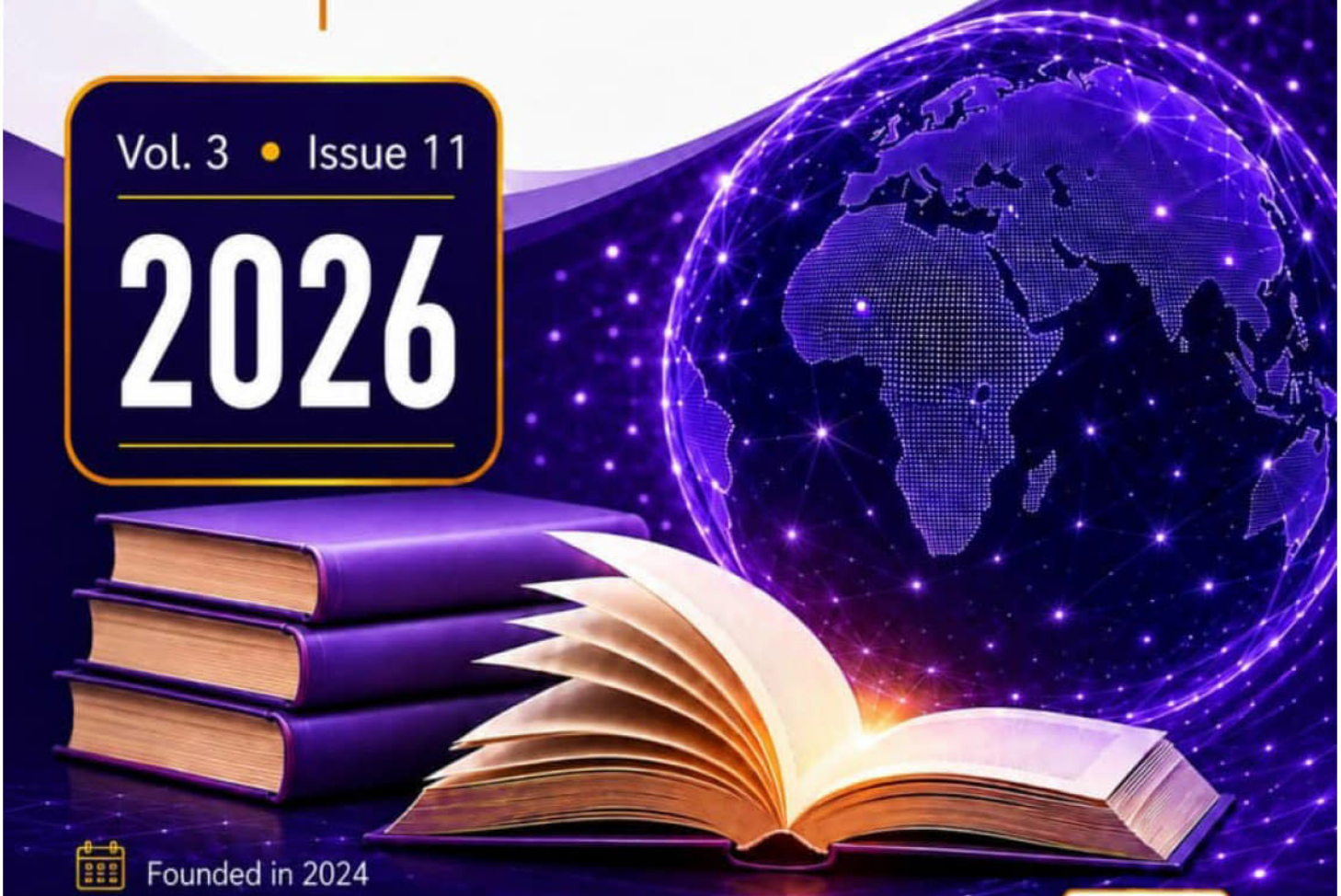
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026



Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/70nm3074

YOSHLAR MUHITIDA ZO‘RAVONLIKNI IJTIMOIY HODISA SIFATIDA SOTSIOLOGIK TAHLIL QILISH

Abdujalilov Bekzod

Guliston davlat universiteti, o‘qituvchi.
e-mail: abdujalilovb483@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0008-0367-5800

Annotatsiya.

Maqolada yoshlar muhitidagi zo‘ravonlik alohida xatti-harakat emas, balki individual dispozitsiyalar, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar tarmog‘i, ta’lim muhiti, mahalla institutlari, ommaviy kommunikatsiya va raqamli platformalar o‘zaro ta’sirida qayta ishlab chiqariladigan ko‘p darajali ijtimoiy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot 2019–2026-yillarda e’lon qilingan ilmiy va rasmiy manbalarni tizimli-normativ sharhlash, O‘zbekistonning amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarini kontent-tahlil qilish hamda strukturaviy-funksional, institutsional va sotsioekologik yondashuvlarni integratsiyalash asosida bajariladi. Natijada zo‘ravonlikni legitimlashtiruvchi normalar, ijtimoiy nazoratning uzilishi va raqamli kuchaytirish mexanizmi o‘rtasidagi bog‘lanishni izohlovchi “norma–nazorat–tarmoq” modeli ishlab chiqildi. Zo‘ravonlik xavfini individual, munosabatlar, muhit va institutsional darajalarda baholovchi indikatorlar matritsasi hamda 0–15, 16–30, 31–45 va 46 balldan yuqori diapazonlarga asoslangan zo‘ravonlik xavfi indeksining konseptual algoritmi taklif etildi. Xulosada profilaktikani faqat huquqbuzarlikka javob choralaridan erta aniqlash, xavfsiz ta’lim muhiti, oilaviy kompetensiya, raqamli mediatsiya va idoralararo keys-menejmentga o‘tkazish zarurati asoslandi.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, yoshlar, ijtimoiy hodisa, sotsioekologik model, bulling, kiberzo‘ravonlik, ijtimoiy nazorat, himoya omillari, xavf omillari, zo‘ravonlik xavfi indeksi, profilaktika.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАСИЛИЯ В МОЛОДЁЖНОЙ СРЕДЕ КАК СОЦИАЛЬНОГО ЯВЛЕНИЯ

Абдужалилов Бекзод

Гулистанский государственный университет, преподаватель.

Аннотация.

В статье насилие в молодёжной среде рассматривается не как отдельный поведенческий акт, а как многоуровневое социальное явление, воспроизводимое в результате взаимодействия индивидуальных диспозиций, семейных отношений, сетей сверстников, образовательной среды, институтов махалли, массовой коммуникации и цифровых платформ. Исследование выполнено на основе системно-нормативного обзора научных и официальных источников, опубликованных в 2019–2026 годах, контент-анализа действующих нормативно-правовых актов Узбекистана, а также интеграции структурно-функционального, институционального и социоэкологического подходов. В результате разработана модель «норма–контроль–сеть», объясняющая взаимосвязь между нормами, легитимирующими насилие, нарушением механизмов социального контроля и механизмом цифрового усиления. Предложены матрица индикаторов для оценки риска насилия на индивидуальном, межличностном, средовом и институциональном уровнях, а также концептуальный алгоритм индекса риска насилия, основанный на диапазонах 0–15, 16–30, 31–45 и свыше 46 баллов. В заключении обоснована необходимость переориентации профилактики с мер реагирования исключительно на правонарушения на раннее выявление рисков, создание безопасной образовательной среды, развитие семейных компетенций, цифровую медиацию и межведомственный кейс-менеджмент.

Ключевые слова: насилие, молодёжь, социальное явление, социоэкологическая модель, буллинг, кибернасилие, социальный контроль, защитные факторы, факторы риска, индекс риска насилия, профилактика.

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF VIOLENCE AMONG YOUTH AS A SOCIAL PHENOMENON

Abdujalilov Bekzod

Gulistan State University, Lecturer.

Abstract.

The article examines violence among youth not as an isolated behavioral act but as

ISSN 3060-5059 (Online)

a multilevel social phenomenon reproduced through the interaction of individual dispositions, family relationships, peer networks, educational environments, mahalla institutions, mass communication, and digital platforms. The study is based on a systematic and normative review of scientific and official sources published between 2019 and 2026, content analysis of the current regulatory and legal acts of Uzbekistan, and the integration of structural-functional, institutional, and socioecological approaches. As a result, a "norm–control–network" model was developed to explain the relationship between norms that legitimize violence, the breakdown of social control, and mechanisms of digital amplification. The study proposes a matrix of indicators for assessing the risk of violence at the individual, interpersonal, environmental, and institutional levels, as well as a conceptual algorithm for a violence risk index based on score ranges of 0–15, 16–30, 31–45, and above 46 points. The conclusion substantiates the need to shift prevention efforts from measures focused solely on responding to offenses toward early risk identification, the creation of safe educational environments, the development of family competencies, digital mediation, and interagency case management.

Keywords: violence, youth, social phenomenon, socioecological model, bullying, cyberviolence, social control, protective factors, risk factors, violence risk index, prevention.

Kirish. Yoshlar muhitidagi zo‘ravonlik zamonaviy jamiyatning xavfsizligi, inson kapitali sifati va avlodlararo ijtimoiy barqarorligiga bir vaqtning o‘zida ta’sir qiluvchi murakkab muammodir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti yoshlar zo‘ravonligini, asosan, o‘zaro qarindosh bo‘lmagan 10–29 yoshli shaxslar o‘rtasida yuz beradigan bulling, texnologiya vositasidagi zo‘ravonlik, jismoniy mushtlashuv, jinsiy va jismoniy tajovuz, guruhiy zo‘ravonlik hamda qotillikka bo‘lgan harakatlar majmui sifatida tavsiflaydi [1; B. 1–5]. Bunday ta’rif hodisaning ko‘rinadigan xatti-harakatlarini qamrab olsa-da, uning ortidagi ijtimoiy normalar, status tengsizligi, guruh bosimi, institutlararo uzilish va algoritmik kuchaytirish mexanizmlarini ochish uchun sotsiologik yondashuv zarur.

O‘zbekiston sharoitida masalaning dolzarbligi yangi huquqiy hamda institutsional bosqich bilan belgilanadi. 2024-yil 14-noyabrda qabul qilingan O‘RQ–996-son qonunda jismoniy, jinsiy hamda ruhiy zo‘ravonlik, g‘amxo‘rlik ko‘rsatmaslik, ekspluatatsiya hamda ta’qib etish (bulling) bolalarga nisbatan zo‘ravonlik shakllari sifatida huquqiy jihatdan ajratildi [2; B. 3–8]. 2025-yil 14-iyuldagi 440-son qaror bilan zo‘ravonlik holatini aniqlash, xavf darajasini baholash, himoya rejasini ishlab chiqish va amalga oshirish tartibi belgilandi [3; B. 2–5]. 2025-yil 24-dekabrdagi PF–256-son Farmon asosida 2026–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiya tasdiqlanib, monitoring, idoralararo hamkorlik va javobgarlik muqarrarligi davlat siyosatining markaziy yo‘nalishiga aylantirildi. Demak, sotsiologik tadqiqot endi nafaqat muammoni tasvirlashi, balki mazkur huquqiy mexanizmlar uchun o‘lchanadigan indikatorlar hamda erta ogohlantirish vositalarini ham taklif qilishi kerak [4; B. 2–6].

UNICEFning O‘zbekiston bo‘yicha ma’lumotlari bolalar orasida zo‘ravon intizom va maktab bullingi jiddiy muammo bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi: tashkilot sahifasida 1–14 yoshli bolalarning uchdan ikki qismi zo‘ravon intizomga, maktab yoshidagilarning to‘rtdan biri bullingning biror shakliga duch kelishi qayd etilgan. Ushbu ko‘rsatkichlar yoshlar zo‘ravonligini faqat jinoyat statistikasi orqali o‘lchash hodisaning yashirin, takrorlanuvchi va normallashtirilgan shakllarining ko‘rinmay qolishini anglatadi. Ayniqsa, masxara, ijtimoiy chetlatish, obro‘sizlantirish, tasvir va yozishmalarni ruxsatsiz tarqatish singari xatti-harakatlar ko‘pincha "hazil, tarbiya va guruh ichidagi oddiy munosabat" sifatida oqlanadi [5; B. 2–6].

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, mavjud yondashuvlarning bir qismi zo‘ravonlikni individual agressivlikka, ikkinchi qismi oilaviy disfunksiyaga, uchinchi qismi esa huquqiy nazoratning zaifligiga olib boradi. Biroq yoshning bir vaqtning o‘zida oila, tengdoshlar guruhi, ta’lim muassasasi, mahalla, mehnat bozori va raqamli tarmoqlar ishtirokchisi ekanligi fragmentar izohlarning yetarli emasligini ko‘rsatadi. Shu bois maqolaning maqsadi yoshlar muhitidagi zo‘ravonlikning ko‘p darajali ijtimoiy ishlab chiqarish mexanizmini aniqlash, uning xavf va himoya omillarini tizimlashtirish hamda profilaktika uchun indikatorli model ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot savollari:

1. Zo‘ravonlikning yoshlar guruhlarida normallashuvi qaysi ijtimoiy mexanizmlar orqali kechadi?
2. Individual, munosabatlar, jamoa va jamiyat darajasidagi omillar qanday o‘zaro kuchayadi?
3. O‘zbekistondagi yangi huquqiy-institutsional tizimni sotsiologik monitoring bilan qanday bog‘lash mumkin?
4. Profilaktikani manzilli tashkil etish uchun qanday indeks va indikatorlar qo‘llanishi mumkin?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOS

Zo‘ravonlikni sotsiologik tushuntirishda bir-birini to‘ldiruvchi bir necha nazariy an’ana mavjud. E. Dyurkgeymning anomiya haqidagi g‘oyasi umumiy normalar va ijtimoiy integratsiya zaiflashganda deviant xulq ehtimoli ortishini tushuntiradi. R. Merton mazkur fikrni madaniy maqsadlar bilan ularga qonuniy erishish vositalari o‘rtasidagi nomuvofiqlik orqali rivojlantirgan [6; B. 672–682]. Yoshlar uchun ta’lim, daromad, status va tan olinishga oid kutishlar yuqori, qonuniy resurslar esa teng taqsimlanmagan sharoitda zo‘ravonlik ayrim guruhlarda statusni tez egallash yoki sha’nni "tiklash" vositasiga aylanishi mumkin.

T. Hirshining ijtimoiy bog‘lanish nazariyasi shaxsning oila, ta’lim, mehnat va ijtimoiy qadriyatlarga bog‘liqligi kuchli bo‘lsa, deviant harakat ehtimoli pasayishini ko‘rsatadi [7; B. 6]. A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasida esa zo‘ravon xulq kuzatish, taqlid va rag‘bat orqali egallanadi. Raqamli muhit mazkur mexanizmni tezlashtiradi: tajovuzkor kontentning takroran ko‘rilishi, "layk" va ulashishlar orqali mukofotlanishi, anonimlik va javobgarlik hissining pasayishi

zo‘ravonlik ssenariylarini ommalashtirishi mumkin [8; B. 7].

Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga tayanuvchi sotsioekologik model zo‘ravonlikni individual, munosabatlar, jamoa va jamiyat darajalari kesishmasida o‘rganadi. CDC ham zo‘ravonlik profilaktikasida aynan to‘rt darajali modeldan foydalanadi. Yaqin tadqiqotlar modelni yoshlar zo‘ravonligining risk va himoya omillarini bir tizimda ko‘rish uchun samarali deb baholaydi. Uning kuchli tomoni sababni bitta “aybdor” shaxs yoki institutga yuklamasdan, darajalar o‘rtasidagi qayta aloqa va kumulyativ xavfni ko‘rsatishidir [9; B. 424].

Biroq klassik sotsioekologik model raqamli platformalarni ko‘pincha jamoa yoki jamiyat darajasiga singdirib yuboradi. Holbuki, raqamli tarmoq maktab yoki mahalla chegarasiga bo‘ysunmaydi; u voqeani yozib oladi, kengaytiradi, doimiy izga aylantiradi va auditoriya reaksiyasi bilan qayta kuchaytiradi. Shu sababli ushbu tadqiqot raqamli muhitni mustaqil kesishuvchi qatlam deb talqin qiladi. U individual impulsni guruhiy namoyishga, mahalliy nizoni ommaviy tahqirga, vaqtinchalik zo‘ravonlikni davomli reputatsion zararga aylantirishi mumkin.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot dizayni. Ish nazariy-konseptual maqola shaklida bajarildi va tizimli-narrativ sharh, normativ-huquqiy kontent-tahlil hamda sotsiologik modellashtirishni birlashtirdi. Empirik respondentlar bazasi mavjud bo‘lmagani sababli maqolada birlamchi so‘rov natijasi sifatida taqdim etiladigan sun’iy foizlar yoki korrelyatsiyalar ishlatilmadi. Keltirilgan statistik faktlar xalqaro va milliy rasmiy manbalarga tegishli; mualliflik natijalari esa konseptual model va o‘lchov instrumenti sifatida aniq ajratildi.

Manbalarni tanlash. 2019-yil yanvaridan 2026-yil avgustigacha e’lon qilingan, yoshlar zo‘ravonligi, bulling, kiberzo‘ravonlik, sotsioekologik risklar va profilaktika mavzulariga bevosita aloqador ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari ko‘rib chiqildi.

Fundamental nazariy manbalar uchun vaqt cheklovi qo‘llanmadi. Tahlil korpusiga JSST, UNICEF, CDC materiallari, peer-review maqolalar va LexUZdagi amaldagi hujjatlar kiritildi. Mavzuga bilvosita aloqador, metodik tavsifi noaniq yoki manbasi tekshirib bo‘lmaydigan materiallar chiqarildi.

Tahlil birliklari quyidagi kodlar bo‘yicha ajratildi: zo‘ravonlik shakli; subyekt va jabrlanuvchi; makon; individual risk; oilaviy risk; tengdoshlar ta’siri; ta’lim muhiti; mahalla/jamoa sharoiti; raqamli omil; institutsional javob; himoya omili; monitoring indikatori. Ochiq kodlashdan so‘ng kategoriyalar to‘rt sotsioekologik daraja va raqamli kesishuvchi qatlam bo‘yicha qayta guruhlandi. Normativ hujjatlar vakolat, aniqlash, xavfni baholash, xabar berish, himoya rejasi, idoralararo hamkorlik va monitoring kategoriyalari asosida solishtirildi.

Nazariy sintezda strukturaviy-funksional yondashuv zo‘ravonlikning institutlar faoliyatidagi uzilishlar bilan aloqasini; institutsional yondashuv formal qoida va amaliy normalar o‘rtasidagi tafovutni; ijtimoiy o‘rganish nazariyasi xulqning kuzatish va rag‘bat orqali o‘zlashtirilishini; sotsioekologik model esa darajalararo ta’sirni izohlash uchun ishlatildi. Analitik ishonchlilik kategoriyalarni turli manba turlarida triangulyatsiya qilish, rasmiy ma’lumotni ilmiy natijadan va mualliflik xulosasidan ajratish orqali ta’minlandi.

1-jadval. Tadqiqotning analitik matritsasi

Daraja	Asosiy birlik	Risk indikatorlari	Himoya indikatorlari
Individual	Yosh shaxs	impulsivlik; travmatik tajriba; modda iste’moli; huquqiy bilim pastligi	o‘zini boshqarish; yordam so‘rash; huquqiy va media savodxonlik
Munosabatlar	Oila va tengdoshlar	zo‘ravon intizom; konflikt; guruh bosimi; prosotsial nazoratning zaifligi	ishonchli kattalar; ijobiy tengdoshlar; ota-ona kompetensiyasi
Jamoa	Ta’lim, mahalla, ish joyi	xavfsiz bo‘lmagan muhit; chetlatish; bo‘sh vaqt infratuzilmasi yetishmasligi	xavfsiz makon; mentorlik; yoshlar klublari; xabar berish kanali
Jamiyat/institut	Norma va siyosat	zo‘ravonlikni oqlovchi stereotip; tengsizlik; xizmatlar fragmentatsiyasi	qonun ustuvorligi; idoralararo protokol; ochiq monitoring
Raqamli qatlam	Platforma va auditoriya	anonimlik; viral tarqalish; algoritmik mukofot; doimiy raqamli iz	moderatsiya; raqamli dalilni saqlash; bloklash va tezkor yordam

Zo‘ravonlikning “norma–nazorat–tarmoq” mexanizmi.

Tahlil natijasida yoshlar zo‘ravonligini qayta ishlab chiqaruvchi uchta bog‘langan mexanizm aniqlandi. Birinchi mexanizm — normativ legitimlashtirish. Bunda tajovuz “erkaklik”, “sha’nni himoya qilish”, “tarbiya”, “kuchsizni sinash” yoki “hazil” sifatida ramziy oqlanadi. Zo‘ravonlikni oqlovchi kundalik til formal huquqiy taqiq bilan ziddiyatga kirishib, jabrlanuvchining xabar berishini “chaqimchilik” sifatida stigmalashtiradi. Shunday qilib, zo‘ravonlik faqat kuch ishlatish emas, balki unga ma’no beradigan guruhiy norma orqali barqarorlashadi.

Ikkinchi mexanizm — ijtimoiy nazoratning uzilishi. Oila, ta’lim muassasasi, mahalla, sog‘liqni saqlash, yoshlar va huquqni muhofaza qiluvchi institutlar bir xil holatni turlicha qayd etganda, ma’lumotlar almashilmaganda yoki javobgarlik “boshqa tashkilot vakolati”ga o‘tkazilganda xavf yig‘ilib boradi. Formal chora mavjud bo‘lsa-da, yoshning ishonch bilan murojaat qilishi, maxfiylik, xavfsizlik rejasi va keyingi kuzatuv ta’minlanmasa, nazorat reaktiv va epizodik bo‘lib qoladi.

Uchinchi mexanizm — tarmoq orqali kuchaytirish. Tengdoshlar auditoriyasi tajovuzni status resursiga aylantiradi; raqamli platforma esa mazkur auditoriyani makon va vaqt bo‘yicha kengaytiradi. Voqeaning tasviri tarqalgach,

zo‘ravonlik bir martalik jismoniy hodisadan takroriy ruhiy bosimga o‘tadi. Layk, repost va izohlar tajovuzkorni rag‘batlantirishi, jim kuzatuvchilar esa normani bilvosita tasdiqlashi mumkin.

Shu tariqa uch mexanizm yopiq sikl hosil qiladi: norma zo‘ravonlikni oqlaydi, nazorat uzilishi jazosizlik hissini kuchaytiradi, tarmoq reaksiyasi esa xatti-harakatga status mukofoti beradi.

2-jadval. “Norma–nazorat–tarmoq” modelining diagnostik belgilari

Mexanizm	Kuzatiladigan belgi	Sotsiologik savol	Profilaktik javob
Norma	“hazil”, “tarbiya”, “sha’n” bilan oqlash	Guruh qaysi zo‘ravon xatti-harakatni maqbul deb biladi?	normativ dialog; prosotsial liderlar; etik kodeks
Nazorat	xabar berish yo‘li noma’lum; holat qayd etilmaydi	Yosh kimga va qanday xavfsiz murojaat qiladi?	anonim kanal; mas’ul koordinator; keys-menejment
Tarmoq	video/yozishma tarqaladi; auditoriya rag‘bati	Raqamli auditoriya konfliktni qanday o‘zgartirdi?	tezkor moderatsiya; dalilni saqlash; media savodxonlik

Zo‘ravonlik xavfi indeksining konseptual modeli.

Profilaktikani manzillashtirish uchun Zo‘ravonlik xavfi indeksi (ZXI) taklif qilindi. Indeks tibbiy tashxis yoki shaxsga “zo‘ravon” yorlig‘ini beruvchi vosita emas; u muhitdagi kumulyativ xavfni skrining qilish, qaysi darajada qo‘llab-quvvatlash zarurligini aniqlash va vaqt bo‘yicha o‘zgarishni kuzatishga xizmat qiladi. Indeksning asosiy tamoyillari: zarar yetkazmaslik, maxfiylik, rozilik, yoshga mos kommunikatsiya, jabrlanuvchini ayblamaslik, faqat vakolatli mutaxassis tomonidan talqin qilish va yuqori xavfda tezkor himoya protokolini ishga tushirish.

ZXI to‘rtta asosiy domen va bitta raqamli modifikatordan tuziladi: I — individual zaiflik va xulq indikatorlari; M — oila va tengdosh munosabatlari; J — ta’lim/mahalla muhiti; T — institutsional javob va xizmatga kirish; R — raqamli kuchaytirish. Har bir indikator 0 (kuzatilmagan), 1 (kam/epizodik), 2 (takroriy) yoki 3 (yuqori va davomli) ball bilan baholanadi.

Og‘ir zo‘ravonlik, o‘z joniga qasd xavfi, qurol, jinsiy zo‘ravonlik yoki hayotga bevosita tahdid aniqlansa, umumiy ball kutilmasdan favqulodda himoya algoritmi qo‘llanadi.

Konseptual formula: ZXI = I + M + J + T + R.

Dastlabki interpretatsiya diapazonlari: 0–15 ball — past xavf va universal profilaktika; 16–30 — o‘rta xavf va tanlab profilaktika; 31–45 — yuqori xavf, multidisiplinar baholash hamda individual reja; 46 va undan yuqori — kritik xavf, zudlik bilan himoya va idoralararo keys-menejment.

Ushbu chegaralar empirik validatsiyadan keyin aniqlashtirilishi shart; ular hozircha gipotezaviy skrining chegaralaridir.

3-jadval. ZXI bo‘yicha profilaktik qarorlar matritsasi.

Ball	Daraja	Asosiy chora	Monitoring
0–15	Past	universal trening; xavfsiz muhit; huquqiy va media savodxonlik	semestr/yillik
16–30	O‘rta	maqsadli suhbat; mentor; oilaviy konsultatsiya; guruh mediatsiyasi	oylik/choraklik
31–45	Yuqori	multidisiplinar baholash; individual himoya va xizmatlar rejasi	haftalik/oylik
46+	Kritik	zudlik bilan xavfsizlik; vakolatli organlar; intensiv keys-menejment	uzluksiz, holat barqarorlashguncha

Kontent-tahlil yangi huquqiy bazada zo‘ravonlikni aniqlash va himoya qilish subyektlari kengayganini ko‘rsatdi. O‘RQ-996-son Qonun davlat organlari bilan birga ta’lim muassasalari, sog‘liqni saqlash tizimi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlarining ishtirokini nazarda tutadi [FN02]. 440-son qaror xavfni baholash va himoya rejasini protseduraga aylantiradi [FN03]. PF-256-son strategiya esa monitoring va hamkorlikni 2026–2030-yillardagi tizimli vazifa sifatida belgilaydi [FN04]. Bu o‘zgarishlar zo‘ravonlikni “oilaviy ichki masala” yoki faqat huquqni muhofaza qilish hodisasi sifatida tor talqin qilishdan institutsional profilaktikaga o‘tishni bildiradi.

Shu bilan birga, huquqiy me’yorning samarasi uning kundalik amaliyotga o‘tishi bilan belgilanadi. Sotsiologik monitoring faqat ro‘yxatga olingan holatlar sonini emas, balki xabar berishga ishonch, xizmatdan foydalanish imkoniyati, javobning tezligi, qayta zo‘ravonlik, jabrlanuvchining xavfsizlik hissi va muhitdagi normativ o‘zgarishni o‘lchashi lozim. Ro‘yxatga olishning dastlabki davrida holatlar sonining ko‘payishi har doim vaziyat yomonlashganini anglatmaydi; u yashirin holatlarning aniqlanishi va murojaat kanallariga ishonch oshganining belgisi bo‘lishi ham mumkin.

4-jadval. Institutsional monitoring uchun minimal indikatorlar

Yo‘nalish	**Indikator**	**Ma’lumot manbai**	**Talqin**
Aniqlash	xabar berish kanalini biladigan yoshlar ulushi	anonim so‘rov	xabardorlik va kirish
Javob	birinchi xavfsizlik chorasi ko‘rilguncha vaqt	keys jurnali	tezkorlik
Himoya	individual reja bilan qamrov	idoralararo reyestr	muvofiqlashtirish
Natija	3/6 oyda qayta zo‘ravonlik	follow-up	barqaror himoya

Yo‘nalish	Indikator	Ma’lumot manbai	Talqin
Muhit	“zo‘ravonlikni hazil/tarbiya deb oqlash” indeksi	talaba/o‘quvchi so‘rovi	normativ o‘zgarish
Raqamli xavf	kiberzo‘ravonlik murojaatlari va yechim vaqti	platforma/muassasa qaydi	raqamli javob salohiyati

MUHOKAMA

Olingan natijalar zo‘ravonlikni shaxsning “yomon fe’li” yoki nazoratsiz agressiyasi sifatida tushuntirish yetarli emasligini tasdiqlaydi. Individual moyillik ijtimoiy vaziyatdan tashqarida zo‘ravonlikka avtomatik ravishda olib kelmaydi. U guruh normasi bilan oqlansa, tengdoshlar tomonidan mukofotlansa, institutlar javobi kechiksa va raqamli muhit auditoriyani kengaytirsa, xavf kuchayadi. Aksincha, ishonchli katta yoshli shaxs, prosotsial tengdosh, adolatli ta’lim qoidalari va tezkor xizmat bir vaqtning o‘zida faol bo‘lsa, bir xil individual zaiflik zo‘ravonlikka aylanmasligi mumkin. Taklif etilgan “norma-nazorat-tarmoq” modeli Banduraning o‘rganish mexanizmini, Hirshining ijtimoiy bog‘lanish g‘oyasini va sotsioekologik darajalarni bitta dinamik sxemada bog‘laydi. Modelning farqli jihati raqamli platformani oddiy kommunikatsiya kanali emas, balki zo‘ravonlikning ko‘lami, davomiyligi va reputatsion zararini o‘zgartiruvchi mustaqil modifikator deb qarashidir. Bu kiberbullingni “virtual” va shuning uchun kamroq zararli hodisa deb baholash xatosini bartaraf etadi.

ZXIning amaliy afzalligi turli tashkilotlar ishlatishi mumkin bo‘lgan umumiy risk tilini yaratishidir. Biroq indeksni mexanik reytingga aylantirish mumkin emas. Uning mazmuniy, konstrukt va mezon validligi pilot tadqiqotda tekshirilishi; ichki muvofiqlik Cronbach alfa koeffitsiyenti, tuzilma EFA/CFA, konvergent va diskriminant validlik AVE hamda Fornell-Larcker mezoni bilan baholanishi zarur. Hudud, jins, yosh, ta’lim va bandlik guruhlari bo‘yicha o‘lchov invariantligi aniqlanmasdan guruhlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqqoslash metodologik xato bo‘ladi.

Taklif etilayotgan model O‘zbekistonning yangi huquqiy bazasi bilan uyg‘un: qonun va qarorlardagi aniqlash, xavfni baholash, himoya rejasi hamda idoralararo hamkorlik vazifalarini o‘lchanadigan sotsiologik indikatorlarga aylantiradi. UNICEFning O‘zbekistondagi bola himoyasi dasturi bo‘yicha 2021–2024-yillar yakuniy baholashi ham tizimning samaradorligi, inklyuzivligi va milliy ustuvorliklar bilan uyg‘unligini baholash zarurligini ko‘rsatadi. Shu ma’noda monitoring jazolash statistikasining ilovasi emas, xizmatlar sifati va muhit o‘zgarishining mustaqil bahosi bo‘lishi kerak [10; B. 2–11].

TADQIQOTNING CHEKLOVLARI

Birinchidan, maqola birlamchi empirik ma’lumotga emas, manbalar sintezi va konseptual modellashtirishga tayangan. Ikkinchidan, zo‘ravonlikning yashirinligi va ta’riflar farqi rasmiy ko‘rsatkichlarni bevosita taqqoslashni cheklaydi. Uchinchidan, ZXI chegaralari empirik kalibrlashni talab qiladi. Kelgusi bosqichda 16–30 yoshli yoshlar o‘rtasida hudud, ta’lim, bandlik va jins bo‘yicha stratifikatsiyalangan so‘rov, ekspert intervyulari hamda fokus-guruhlar o‘tkazish, so‘ng indeksning ishonchliligi va prognostik qobiliyatini tekshirish maqsadga muvofiq.

ILMIY YANGILIK.

1. Yoshlar zo‘ravonligini qayta ishlab chiqaruvchi normativ legitimlashtirish, ijtimoiy nazorat uzilishi va raqamli tarmoqda kuchaytirish jarayonlari birinchi marta “norma-nazorat-tarmoq” mexanizmi sifatida yaxlitlashtirildi; klassik sotsioekologik model raqamli platformani barcha darajalarni kesib o‘tuvchi mustaqil modifikator qatlam sifatida kiritish orqali rivojlantirildi.
2. Individual, munosabatlar, jamoa, institutsional va raqamli domenlarni birlashtiruvchi Zo‘ravonlik xavfi indeksining konseptual algoritmi hamda to‘rt darajali qaror chegaralari taklif qilindi.
3. O‘zbekistondagi 2024–2026-yillardagi huquqiy yangilanishlar aniqlash–baholash–himoya rejasi–follow-up zanjiriga asoslangan sotsiologik monitoring indikatorlari bilan operatsionallashtirildi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Yoshlar muhitidagi zo‘ravonlik individual agressiya yig‘indisi emas; u ijtimoiy norma, resurs va status tengsizligi, oilaviy hamda tengdosh munosabatlari, ta’lim va mahalla muhiti, institutlarning javob salohiyati va raqamli tarmoqlar kesishmasida vujudga keladigan ijtimoiy hodisadir. Zo‘ravonlikning ko‘rinadigan aktiga javob berish zarur, biroq uning qayta sodir bo‘lishini kamaytirish uchun hodisani oqlovchi norma, murojaatni to‘suvchi stigma, institutlararo uzilish va auditoriya rag‘batini bir vaqtda o‘zgartirish talab etiladi.

1. Ta’lim muassasalarida maxfiy va yoshga qulay xabar berish kanali, holatni qayd etish standarti hamda javob muddatini joriy etish.
2. Mahalla–ta’lim muassasasi–oila–sog‘liqni saqlash–huquqni muhofaza qilish subyektlari uchun yagona keys-menejment protokoli va mas’ul koordinatorni belgilash.
3. Bulling va kiberzo‘ravonlik profilaktikasida faqat ma’ruza emas, balki guvohlarning faol pozitsiyasi, tengdosh mediatsiyasi, raqamli dalilni xavfsiz saqlash va platformaga murojaat ko‘nikmalarini o‘rgatish.
4. ZXIni avval kichik pilot tadqiqotda etik ekspertiza asosida sinash, so‘ng EFA/CFA va mezon validligi bilan kalibrlash; indeks natijasini jazolash yoki stigmalash uchun ishlatmaslik.
5. Monitoringda ro‘yxatga olingan hodisalar soni bilan birga yordamga ishonch, javob tezligi, individual himoya rejasi, qayta zo‘ravonlik va xavfsizlik hissini o‘lchash.

Mazkur yondashuv profilaktikani hodisadan keyingi reaktiv choradan xavfni erta aniqlash, himoya resurslarini faollashtirish va zo‘ravonlikni normallashtiruvchi muhitni o‘zgartirishga yo‘naltiradi. Uning keyingi ilmiy vazifasi konseptual modelni hududiy empirik ma’lumotlarda sinash va yoshlarning o‘z ovozini monitoring hamda qaror qabul qilish jarayoniga kiritishdan iborat.

ISSN 3060-5059 (Online)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. Youth Violence: Fact Sheet. – Geneva: WHO, 8 May 2026. – URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/youth-violence.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ–996-son «Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/-7219502.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 14-iyuldagi 440-son «Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarini aniqlash, zo‘ravonlik xavfi darajasini baholash, himoya qilish rejasini ishlab chiqish hamda uni amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/-7648472.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-dekabrdagi PF–256-son «2026–2030-yillarga mo‘ljallangan Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/-7938806.

5. UNICEF Uzbekistan. Ending All Forms of Violence Against Girls and Boys. – URL: https://www.unicef.org/uzbekistan/en/ending-all-forms-violence-against-girls-and-boys.

6. Merton R. K. Social Structure and Anomie // American Sociological Review. – 1938. – Vol. 3, № 5. – P. 672–682. – DOI: 10.2307/2084686.

7. Hirschi T. Causes of Delinquency. – Berkeley: University of California Press, 1969.

8. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.

9. OPaat Y.-F., Hope T. L., Zamora H. et al. Understanding Youth Violence Through a Socio-Ecological Lens: A Comprehensive Narrative Review // Social Sciences. – 2025. – Vol. 14, № 7. – Art. 424. – DOI: 10.3390/socscil4070424.

10. UNICEF Uzbekistan. Summative Evaluation of UNICEF Uzbekistan’s Child Protection Programme 2021–2024. – Tashkent: UNICEF, 2025.